

mányos értelmezési keret és Dózsa-kép mellett kezd kialakulni a forradalmiságot méltányoló felfogás, mely fokozatosan árnyalta a parasztvezér megítélését. Arany János *A rodostói temető* és a hozzá szorosan kapcsolódó *Rákóczi-kultusz 1848-ban. Arany János A rodostói temető című verse ürügyén* Szilágyi Márton kimutatja, hogy a Rákóczi-hagyomány 1848-ban különösen relevánsnak mutatkozott, melyre a korszak emblematisz szerzői egyaránt hivatkoztak műveikben. Ez pedig jelzésértékű arra nézvést, hogy Rákóczi mint a szabadsághős-előd felmutatása kiemelt fontosságú a szabadságharc időszakában.

Szilágyi Márton kötete több szempontból is tekintélyt parancsoló vállalkozás. Egyrészt a korábbi (idézett) programtanulmányban lefektetett metodológiai szempontok következetes érvényesítésében, másrészt az egyes tanulmányok között kimutatható (a tematikus és módszertani alapszerkezeteken túlvezető) hálózatszerű kapcsolatrendszer felől. Különálló értekező szövegek köteté szerkesztésénél még inkább öröndetes annak felismerése, hogy az egyes tanulmányok marginális, széljegyzetszerű állításai önálló, részletesen kifejtett szövegkeretben bontakoznak ki, ezzel is összetettebbé téve a korszakról alkotott fogalmunkat. A kötet központi korszakává emelt évtized irodalma és a korabeli politikai közbeszéd kapcsolatát nem csupán az események, művek, szerzői pályák egymás mellé helyezésével, hanem a szövegek szerteágazó utalás- és hivatkozásrendszerén nyugvó összekapcsolásával is eredményesen szemlélteti. Ez minden bizonnyal a *Hagyománytörések* legfigyelemreméltóbb teljesítményének tekinthető. (*Ráció*)

BÉRES NORBERT

Az „okos leány”

KÉRI KATALIN: *NŐI ÉLET, LEÁNYNEVELÉS AZ ÚJKORBAN*

Kéri Katalin *Női élet, leánynevelés az újkorban* című tanulmánygyűjteményének tematikája egyszerre folytatása és megújítása korábbi monográfiáinak. Folytatása, hiszen kutatói pályája elején a dualizmus időszakának nőképpével foglalkozott (*Magyar nők a dualizmus korában, 1867–1914 között*, 1997, kötetben: *Hölgyek napernyővel*, Pro Pannonia, 2008), majd időben és térben egyaránt távolabbra tekintett: a középkori iszlám, valamint a spanyol nevelés- és művelődéstörténet került érdeklődésének homlokterébe.

Az utóbbi években megjelent publikációinak témavilágát az újkori leánynevelés határozta meg, a korszak tehát változott, a megközelítés irányultsága és az érdeklődés fókusza viszont egyre szélesebb látószögben reflektál ugyanarra: a nő (egykori) szerepeinek, szereplehetőségeinek elméletére és tényleges megvalósulására. A szerző legtöbb korábbi és most tárgyalt írása egyaránt nőtörténeti szempontú elemzéseket tartalmaz. A nemzetközi kutatásokban már a 20. század második felében teret nyert mind a női tevékenységének, mind a leánynevelés történetének tanulmányozása. Azonban a nőiség mint tematika az utóbbi években, sőt évtizedekben a művelődéstörténeti és irodalmi diskurzus megkerülhetetlen elemé-

vé vált hazánkban is. Ezt jelzi Kérié mellett többek között Borgos Anna, Fábri Anna, Menyhért Anna, S. Sárdi Margit vagy Séllei Nóra munkássága, illetve a nők művelődés- és irodalomtörténeti szerepéről rendezett konferenciák sora.

Bár Pukánszky Béla *A nőnevelés évezredei* (Gondolat–Infonia, 2006) címmel a közelmúltban jelentetett meg monográfiát, Kéri Katalin kilenc tanulmányt tartalmazó válogatása egyértelműen hiánypótló szerepet tölt be a hazai tudományos platformon. (Pukánszky előtt Orosz Lajos írt a hazai nőnevelés történetéről: *A magyar nőnevelés úttörői*, Tankönyvkiadó, 1962, az egyik első összefoglalás pedig Kornis Gyula nevéhez köthető, aki *A magyar művelődés eszményei* című munkájának második kötetében külön fejezetet szán a nőnevelésnek: Bp., 1927, 452–578.) Egyrészt azért, mert alapos és pontos, eddig nem feldolgozott nemzetközi szakirodalmi összefoglalást ad (például nemcsak az európai országok, hanem Latin-Amerika eredményeire is hivatkozik), másrészt bizonyos esetekben (például a pedagógusképzők számára írt tankönyvek nőnevelési koncepcióinak vizsgálatakor) magyar nyelvű alapkutatást végez. A tanulmányok másodközlésként jelentek meg, nincsenek közöttük összekötő alfejezetek, a közölt szövegek az eredeti publikációkkal olyannyira azonosak, hogy a fejezetcímekben rendre előforduló századok írásképe sem egységes, hol arab, hol pedig római számmal jelennek meg.

Mivel a neveléstörténet tipikusan tudományközi térben létezik, nem meglepő a *Bevezetés* szándékmegjelölése: az inter-, sőt multidiszciplináris jelleg. Az érintett tudományterületek (esztétörténet, vallás-, művészet-, sajtó-, irodalom-, orvoslás-, politika-, könyvtár- és gazdaságtörténet, antropológia, illetve demográfia és statisztika) kétségtelenül mind ott vannak az eredmények háttérében, ugyanakkor a kutatás, valamint a munka jelzetten nem összefoglaló volta miatt a szempontok nagyon eltérő arányban érvényesülnek. A *Bevezetés* röviden ismerteti a felépítést, a koncepciót: „A források összegyűjtése során lényeges szempont volt a nemzetközi, országos, regionális, helyi szintű adatok feltárása mellett a mikrotörténelem [...] kutatása is.” (8.) Törekszik problémátörténeti csomópontok (például olvasási szokások, felkészülés az anyai szerepre) figyelembe vételére, hatás- és recepciótörténeti szempontok alkalmazására, majd tudatosítja: nem célja és lehetőség a teljesség, a szintézist megalapozó egységként tekint önmagára (12.).

A kötet első tanulmányának címe a tartalomjegyzék szerint *Tendenciák és eredmények a nőnevelés-történet nemzetközi kutatásában*, míg a jelzett tizenharmadik oldalon más olvasható: *Tendenciák és eredmények a lánynevelés-történet külföldi és hazai kutatásában*. A cikk az előbbinek megfelelő tartalmat közvetít, nem említ magyar vonatkozású eredményeket. Ez a hiba zavaró, mert minden páros oldal tején olvasható a helytelen cím. A páratlan oldalon az alfejezet címe látható, amely a szövegegység egészében a következő: *Külföldi kutatások és forráskiadások*. A kiindulópont Felicity Hunt megállapítása, mely szerint „a nőnevelés kérdése a neveléstörténetben szinte minden esetben vagy alárendelten, vagy elkülönítetten kezelt téma” (13.). Emellett utal a nő- és társadalomtörténet köztudottan szoros és összefüggő kapcsolatára. A rövid „felütés” után monográfiák felsorolása következik, mely előbb a legkorábbi a témában született műveket, valamint az átfogó publikációkat említi, később pedig az egyes országok, területek kutatási eredményeit listázza. Az olvasóban tudatosodhat: Európában és azon kívül is a közgondolkodás

része volt a női művelődés kérdésköre már (legalább) a kora újkortól kezdve. A tanulmány hatalmas idő- és térbeli keretei miatt összefoglaló jellegű; nem vállalhatja a részletező bemutatás feladatát.

A *Magyar művek és kutatások a nőnevelés történetéről a XX. század közepéig* című második egység szintén felsoroló jellegű. A tanulmány elején a magyar leánynevelés témájában írt összefoglalásokat és kiemelkedő személyeket említ, majd egy nagy váltással már a külföldi, ezen belül a keleti kultúrák (leginkább a kínaiak) nevelési szokásainak magyar nyelvű megjelenéséről tudósít. A kitérő után fontos magyar kutatásokat hoz szóba Kéri Katalin: többek között Kiss Áron, Fináczy Ernő, Kornis Gyula szintéziseit. Kiss 1891-ben *A nőnevelésről* publikált (megjelent az *Olvasókönyv a tanító- és tanítónőképzők első osztálya számára* című kiadványban), melyben korát megelőzve állapítja meg: „A nőnevelés felőli nézetek mindig attól függenek, milyen a nő társadalmi helyzete egyik, vagy másik nép keblében.” (48.) Fináczy négykötetes munkája irányadó volt a XX. század elején, Kéri is rávilágít, hogy máig megkerülhetetlen szakirodalom. A szerző a kötetek mindegyikét bemutatja, ismerteti tartalmukat, de kevés kommentárt fűz hozzá, Kornis Gyula említett kétkötetes monográfiájából pedig *A régi magyar leánynevelésről* szóló fejezetét emeli ki. A konklúzió rávilágít, hogy a nőneveléskutatások személyek munkásságát állítják fókuszba, intézmények történetét vagy egy-egy város leányiskolájának történetét írják le.

A könyv harmadik, negyedik és ötödik tanulmánya az európai nőnevelés történetére koncentrál. A *Művek a nőkről, tanulási jogaikról a kora újkori Itáliában* röviden szól a nőtörténeti forrásokról, kijelenti, hogy azok „leginkább férfiak tollából születtek, így [...] nem a nők valóságát tükrözik” (58.). A szöveg erőssége Lucrezia Marinella (1571–1653) munkásságának portréja, melyet Vígh Éva kutatásait felhasználva alkotott meg Kéri Katalin. Megtudhatjuk, hogy az orvos apa is írt már a nőkről, a lány pedig hol máshol, mint édesapja könyvtárában szerette leginkább múlatni az időt. Ott keze ügyébe kerülhetett például Moderata Fonte (1555–1592) *Tredici canti del Floridoro* című eposza, melyben azt olvashatta, hogy „a női nem alárendeltségének a két nem eltérő neveltetése az oka” (62.). Innen szinte egyértelműen következett saját művének kiadása, melynek címe *A nők nemessége és kiválósága és a férfiak hiányosságai és hibái* (1600 körül). Marinella természetesen az egyenjogúság mellett érvel, melyet jelentős női életművekkel támaszt alá.

A *XVII. századi francia művek a nőnevelésről* az első szakaszban a korszak eszmerendszerét foglalja össze, majd Jeanette Rosso kutatási adatait közölve rámutat, hogy 1600 és 1789 között 142 mű jelent meg a témában, melyek szerzői közül belül húsz százalékban nemesasszonyok voltak (70–71.). Kéri ebben a tanulmányában is elsősorban felsorol, semmint analizál vagy értékeli. Fénelon (1651–1715) munkásságának elemzésére viszont kiemelt figyelmet fordít; leírja a korabeli nőnevelés talán legismertebb tényét: a lányok oktatása azért (is) elmaradhatatlan, mert anyaként ők nevelik a következő generációt. Kéri kiemeli: Fénelon fontosnak tartja a tapasztalati úton történő tanulást, az olvasás és írás képességének taníttatását, a hiúság és költekezés nélküli élet megvalósítását. A szövegegyeséget Fénelon hazai recepciójának ismertetése és értékelése teszi teljessé.

A *Tudós nők a 17–18. századi Európában* érdekes és releváns portréminiatűröket, adatmorzsákat közöl. Szól például Anna Maria Sibylla Merianről (1647–1717),

aki saját korában rendkívül szokatlan módon hosszú utazást tett Suriname-ba, ahol pillangókat vizsgált, s eredményeit saját, gyönyörűen kidolgozott illusztrációival díszített könyvben (*Metamorphosis insectorum Surinamensium*, Göttingen, 1705) publikálta. A tudományhoz közel került nők más oktatásban vettek részt, mint kortársaik, a külön alfejezetben tárgyalt csillagásznők iskolázottságát a családi környezet nagyban befolyásolta. A rövid jellemzésekben megismerhetjük a Jupitert vizsgáló Marguerite de la Sablière (1630–1693) személyét, akinek Boileau azért nem tanácsolja az égbolt fürkészesét, mert az árt a szépségének. Caroline Herschel (1750–1848) fivérével együtt dolgozott, így neve alapvetően miattuk maradt fenn a csillagászat történetének kánonában, annak ellenére, hogy amit éjjel a testvére, „William megfigyelt és feljegyzett, azt nappal a húga összegezte” (99.), az „első nő volt, akiről elismerték, hogy üstököst fedezett fel” (100.). Emellett évjáradékot kapott III. György angol királytól, és újfent első nőként vált (Mary Sommerville-lel) a Royal Astronomical Society tagjává. A szöveg összetettségét jól jellemzi, hogy itt sem marad el a kortárs hazai recepció ismertetése.

A kötet további tanulmányai a magyar nőnevelés történetét tárgyalják. A *Női élet, leánynevelés a XVI–XVIII. századi Magyarországon* című fejezet célja a nőnevelés kezdeti időszakának vizsgálata. Kéri fontos megállapítást tesz Tarnóc Mártont idézve: a hölgyek műveltsége, mindennapjai, szerepei leginkább az általuk alkotott privát szférához kötődő írásokból, naplójegyzetekből, feljegyzésekből, levelekből ismerhetők meg. Nemcsak a levelek bírhatnak forrásértékkel: a kutató nagyon gazdag anyagot gyűjtött össze, mely reprezentálja, mennyire eltérő felfogások jellemezték a közgondolkozást a nőket illetően. Pozitív példa Kolosi Török István (1611–1652) *Az aszszonyi-nemnek nemessegeről* című költeménye, mely huszonkét pontban foglalta össze, hogy miért egyenlő a két nem. Ugyanakkor mások szerint az is kérdésként merülhetett fel, a nők emberek-e egyáltalán (1783-ban jelent meg névtelenül a *Meg-Mutatás, hogy az Aszszonyi Személyek nem Emberek* című gúnyirat). A tanulmány további része többek között az írás és olvasás készségének tanításával foglalkozik.

A *Hazai művek és viták a lánynevelésről és a női művelődésről a XVIII–XIX. század fordulóján* című cikk szervesen kapcsolódik a kötet előző és következő részéhez, a témák, a tárgyalt művek (például Bessenyei György: *Anyai oktatás*, a Kármán József szerkesztette *Uránia*) részben átfedik egymást. A korszak nőideálja a „családjának élő, férjét tisztelő, dolgos asszony volt” (148.), ahogyan Kazinczy is erről számot ad. Kéri nem hagyja figyelmen kívül a ténytet, hogy ebben az időszakban már a női nem tagjai is bekapogtattak az irodalmi intézményrendszer szimbolikus ajtaján: belépni kívánt Dukai Takách Judit mellett Molnár Borbála, akinek önálló köteteiről nem, csak Újfalvy Krisztinával közös publikációjáról tesz röviden említést. A nők művelődéséhez, olvasásához való jogának analizálása, Pálóczi Horváth Ádám nézeteinek kifejtése (157–160.) a tanulmánygyűjtemény egyik legalaposabban, legpontosabban kidolgozott része.

„Nők csak mértékkel olvassanak” – hangzik a felszólítás a kötet nyolcadik tanulmányának címében, mely szöveg a korabeli (vágyott) női olvasóközönségről, annak kialakulásáról szól. A szerző jó perspektívából indít: rámutat, hogy a lányoknak sokáig nem volt lehetőségük a tanulásra az otthonukon kívül, az ismeretszer-

zésre és ismeretátadásra pedig csak a felsőbb társadalmi rétegek családjainak volt reális lehetősége. Ehhez a helyzethez hozzátartozott még legalább egy sajátos körülmény, melyet Kéri a tanulmány későbbi szakaszában hoz szóba: a nemesek jó része idegen nyelven, leginkább németül olvasott a magyar helyett. Az áttekintés nyomatékositja: a XVIII. században vitatéma volt az, hogy milyen típusú kiadványok ajánlottak a hölgyeknek. Sőt, sok példával támasztja alá az elemzés: a XIX–XX. század fordulójáig bekövetkezett társadalmi változások ellenére még mindig kérdés volt, hogy olvashatnak-e a nők regényeket.

Az „*Okos asszony nem marad gyermek nélkül*” – *Anyai szerep, gyermeknevelés a XVII–XIX. századi Magyarországon* című szövegegység a korabeli nőnevelés egyik legfontosabb kérdésköréről ír, arról, hogyan készíthetők fel a leányok majdani anyai szerepükre. A rövid szakirodalmi ismertetőből kimaradhatatlan Elisabeth Badinter műve, *A szerető anya* (Debrecen, Csokonai, 1999), mely a szülői szeretet változó és feltételekhez kötött voltáról tudósít. Kéri nemcsak saját, hanem Péter Katalin kutatási eredményeire is hivatkozva cáfolja azt, hogy az anyai kötődés gyermekéhez a XVIII. század harmadik harmada előtt nemigen létezett. (A korabeli nagymértékű gyermekhalandóság miatt valóban előfordulhatott az, hogy az anya csak később kezdett el kötődni érzelmileg utódjához.) Ebben az esetben is azt tapasztalhatjuk, hogy sok-sok művet említ a szerző, melyek a témával foglalkoznak, azokat viszont nem minden esetben értelmezi, sokkal inkább röviden ismerteti tartalmukat. Bár nem hiányzik az összefoglalásból Bessenyei György 1777-es publikációja, az *Anyai oktatás* – mely egy édesanya leánya okítására írt fikatív leveleit tartalmazza – interpretálása, korabeli recepciójának ismertetése elmarad. Új kutatási irány, a művelődéstörténet forrásanyagának bővítésére tett remek kísérlet az orvostörténeti munkák vizsgálata (például: Zsoldos János, *Asszony orvos*, 1802). Kiemelten fontosnak vélem a *Nőjogtan* tárgyalását: Nyíri István 1835-ös publikációjában írt a szülői kötelességről, aki korát jóval megelőzően jegyezte fel, hogy a gyermeknevelés az anya és az apa közös kötelessége (213.). A tanulmány a dualizmus korának anyaképével is foglalkozik, így Kéri pontosan képes érzékeltetni, hogy a női nem feladatait illető közgondolkodás még a XX. század elejére sem változott meg alapvetően.

A konklúziót a *Bevezetés*ben így előlegezi meg Kéri Katalin: „az újkori magyarországi és erdélyi leánynevelés és női művelődés története *szerves része* volt az európai neveléstörténetnek. A lánynevelésben a XVI–XIX. század között kiemelt volt a lányok *hagyományos női szerepekre* történő felkészítésének fontossága” (kiemelés az eredetiben, 11.). Úgy vélem, hogy Kéri Katalin kitűnően látta, hogy a nőnevelés egyetemes és nemzeti sajátosságokkal egyaránt rendelkezik. A tanulmánykötet teljesíti célkitűzését: erőssége az adatok és források gazdagsága, változatosága, széles perspektívája, ami nagy segítség a témával foglalkozó kutatóknak. Hiányérzetünk akkor lehet, ha alaposabb értelmezéseket keresünk, jöllehet, talán tévesen várjuk el ezt, hiszen nem monográfiát, hanem tanulmányfüzért tartunk kezünkben. (*Gondolat*)